

NAZWY WŁASNE I WYRAZY OD NICH POCHODNE W „WIELKIM SŁOWNIKU JĘZYKA POLSKIEGO PAN”

PLANY, STAN OBECNY, PERSPEKTYWY*

Słowa tematyczne: „Wielki słownik języka polskiego PAN”, słowniki ogólne polszczyzny, makro- i mikrostruktura słownika

WPROWADZENIE

Zwyczajowo w słownikach ogólnych języka polskiego (a także w słownikach języka epok dawnych, opracowywanych współcześnie) nie uwzględnia się w sposób systematyczny wyrazów będących nazwami własnymi. Powody tego wydają się intuicyjnie jasne, a najważniejszy z nich trafnie przedstawił m.in. Kazimierz Rymut w artykule powstałym w ramach dyskusji nad projektem wielkiego słownika współczesnej polszczyzny:

[...] nazw osobowych i geograficznych, odnoszących się do osób i miejsc znajdujących się w obecnej Polsce jest znacznie więcej niż wyrazów pospolitych notowanych przez najobszerniejsze słowniki języka polskiego. A przecież te dwie grupy to tylko część występujących w języku polskim nazw własnych (Rymut, 1988, s. 118–119).

W konsekwencji:

Mechaniczne zestawienie nazw własnych i wyrazów pospolitych doprowadziłoby do tego, że powstałby ogromny zbiór, w którym przewagę ilościową miałyby nazwy własne.

Autor pisze dalej, że:

Ideałem byłby olbrzymi słownik zbierający wszystkie wyrazy pospolite i wszystkie nazwy własne języka określonej epoki. Miałby on jednak tyle zalet, co wad. Zarówno opracowanie,

* Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2018–2021; nr projektu 11 H 18 0280 86, kwota finansowania 1 699 980 zł.

jak i opublikowanie takiego słownika jest nierealne. Dawałby on ponadto wykrzywiony obraz języka. Wśród powodzi nazw własnych przewijałyby się tylko gdzieś wyrazy pospolite. Powstałby obraz odwrotny w stosunku do stanu rzeczywistego. W tekście językowym dominują bowiem wyrazy pospolite, a nie nazwy własne. Dlatego sądzę, że wielki słownik języka polskiego powinien zebrać wyrazy pospolite funkcjonujące obecnie w języku, a nazwy własne winny się znaleźć w odpowiednio opracowanych onomastykonach, stanowiących uzupełnienie słownika.

Ostateczną propozycją K. Rymuta zawartą w cytowanym artykule było zebranie pewnego zasobu nazw własnych w osobnym tomie, który miałby zostać wydany jako suplement do słownika właściwego, a zawierać by miał opis „nowych nazw”, które weszły do użycia po II wojnie światowej. Na s. 122 i 123 autor wymienia grupy i przykłady takich nazw¹.

Drugim powodem, który sprawia, że autorzy słowników ogólnych unikali i unikają zamieszczania nazw własnych, o którym też wspomina w cytowanym tekście K. Rymut, jest inna ich natura, tzn. przede wszystkim referencyjność, związane z nią systemowe ograniczenia kategorii gramatycznych, to zaś wymuszałyby wypracowanie dla nich zupełnie innego opisu leksykograficznego niż dla wyrazów pospolitych. Dostępne słowniki onomastyczne znacznie różnią się w związku z tym mikrostrukturą od słowników ogólnych.

Słownik projektowany w latach osiemdziesiątych XX wieku w Instytucie Języka Polskiego PAN ostatecznie nie powstał, ale idea wprowadzenia do słownika ogólnego nazw własnych nie zginęła. W 2003 roku ukazał się „Uniwersalny słownik języka polskiego” (USJP) pod redakcją naukową Stanisława Dubisza, w którym pierwszy raz uwzględniono nazwy własne w dość dużym wyborze. Jak czytamy we wstępie do niego:

Niewątpliwą innowacją jest uwzględnienie w USJP znacznego wyboru nazw własnych — miejscowych i osobowych (oraz utworzonych od nich derywatów). Znajduje to motywacje kulturowe i poznawcze — obecnie szybko zmieniający się świat może być bezpośrednio poznawany przez Polaków; znajduje to również motywacje edukacyjne i normatywne — zasób nazw się zmienia, a ich stosowanie przysparza kłopotów poprawnościowych (Dubisz, 2003, s. XX).

Następnie redaktor słownika wymienia wraz z przykładami kilkanaście grup nazw własnych, które znalazły się w słowniku. Bez wątpienia najważniejsze (i najliczniejsze w materiale hasłowym) wydają się nazwy geograficzne z terytorium Polski i świata. Oprócz nich są m.in. nazwy przedstawicieli ludów (dawnych i współczesnych), bohaterów mitologicznych, dynastii królewskich, bóstw,

¹ Propozycje te były kilkakrotnie referowane, omawiane i rozwijane w literaturze, por. zwłaszcza: Cieślakowa (1993); Dereń (2005); Kowalik (2008); koncepcja ma poza tym charakter historyczny, pozostawiam ją więc w tym miejscu bez szczegółowej dyskusji.

planet i znaków zodiaku, a także skrótowce oznaczające nazwy instytucji i organizacji. Ponadto w słowniku tym:

[...] przyjęto zasadę podawania rodziny („gniazda”) haseł. Oznacza to, że oprócz danej nazwy geograficznej (miasta, państwa, kontynentu, regionu itp.) podaje się również nazwy mieszkańców (w formie rodzaju męskiego i żeńskiego) oraz utworzone od nich przymiotniki (Dubisz, 2003, s. XX–XXI).

Na pewno stanowiło to istotne novum w polskiej leksykografii² i wyznaczało nowy standard. Było jasne, że kolejny słownik ogólny, zwłaszcza o większej objętości niż USJP i pretendujący do miana podstawowego opisu leksykograficznego polszczyzny XXI wieku, uwzględnienia nazw własnych nie mógł uniknąć.

PLANY DOTYCZĄCE NAZW WŁASNYCH W „WIELKIM SŁOWNIKU JĘZYKA POLSKIEGO PAN” I ICH REALIZACJA

Jesienią 2005 roku rozpoczęły się prace nad zupełnie nowym słownikiem ogólnym języka polskiego, dziś znanym jako „Wielki słownik języka polskiego PAN” (WSJP PAN) (Żmigrodzki i in., 2018, s. 10–11). Jego wstępna koncepcja, przedstawiona na posiedzeniu Komitetu Językoznawstwa PAN w grudniu 2005 roku, zakładała uwzględnienie nazw własnych, w niewielkim jednak stopniu. W opublikowanej wersji tej prezentacji czytamy:

Dyskusyjne jest umieszczanie w słowniku nazw własnych. Opowiadamy się za uwzględnieniem w słowniku nazw geograficznych (przede wszystkim rodzimych) i utworzonych od nich nazw mieszkańców i derywatów przymiotnikowych (Dunaj i in., 2006, s. 7).

Z tekstu o rok późniejszego wynika, że plany zostały nieco zmodyfikowane. Dodano mianowicie nazwy mające odniesienia apelatywne, por.:

Planujemy objęcie opisem możliwie szerokiego spektrum haseł, reprezentujących różne typy faktów językowych, tzn.:

[...]

- wybrane nazwy własne,
- ważniejsze nazwy geograficzne (wybór według frekwencji w korpusach),
- nazwy własne używane w odniesieniach apelatywnych, np. *Belweder*, *Tworki*, *Janosik*, *Rapallo* (Żmigrodzki i in., 2007, s. 11).

² S. Dubisz wspomina, że dodanie nazw własnych było jednym z postulatów zgłoszonych w odpowiedziach na ankietę, którą „rozesłano do dziewięćdziesięciu polskich językoznawców [...] z dziesięciu ośrodków akademickich”.

Oprócz tego planowano również opisywać skrótowce, w tym i takie, które należy traktować jako nazwy własne (przykłady znajdują się w dalszej części artykułu).

Dalsze prace zespołu redakcyjnego WSJP PAN zmierzały, z jednej strony, do wyznaczenia zbioru konkretnych nazw, jakie miałyby zostać opisane, z drugiej — do ustalenia zawartości informacyjnej hasła opisującego nazwę geograficzną, a także jej pochodne. Kwestia pierwsza została rozwiązana w sposób spójny z całością koncepcji słownika. Przyjęto wówczas, że punktem wyjścia opisu będzie lista 15 tys. jednostek leksykalnych o największej frekwencji w wówczas dostępnych korpusowych zasobach językowych (tzn. w korpusach IPI PAN i Wydawnictwa Naukowego PWN; NKJP dopiero wtedy zaczynano budować) i z tego źródła wyłoniono przeznaczone do opisania w hasłach nazwy własne (było ich niespełna dwieście). Projekt struktury hasła typu *NAZWA WŁASNA*³ ustalono ostatecznie po długich konsultacjach, w których brały udział prof. Aleksandra Cieślikowa i prof. Barbara Czopek-Kopciuch z ówczesnego Zakładu Onomastyki w Instytucie Języka Polskiego PAN⁴. Hasło miało zawierać następujące elementy:

1. Forma hasłowa
2. Wariant
 - 2.1. wariant obcojęzyczny
 - 2.2. wariant ortograficzny
3. Wymowa
4. Pochodzenie (etymologia)
5. Chronologizacja
6. Kwalifikator(y)
7. Definicja
8. Klasyfikacja tematyczna
9. Fleksja
10. Pochodne
 - 10.1. mieszkaniec
 - 10.2. mieszkanka
 - 10.3. przymiotnik
11. Kolokacje
12. Przykłady
13. Informacja normatywna
14. Skrót
15. Noty o użyciu

³ O typach strukturalnych hasel w WSJP PAN (Żmigrodzki i in., 2018, s. 29).

⁴ Był pierwotnie plan, aby pracownicy tego Zakładu zajęli się również opracowywaniem hasel opisujących nazwy własne w WSJP PAN, z różnych jednak powodów do jego urzeczywistnienia nie doszło.

16. Frazeologizmy
17. Frazemy
18. Skrzydlate słowa
19. Przysłowia

Nie różniło się więc ono zbytnio od ogólnie zaprojektowanej w słowniku mikrostruktury dla haseł typu ZWYKŁE, tzn. jednowyrazowych nazw pospolitych. Występują w niej tylko dwa specyficzne pola: WARIANT⁵ i POCHODNE. W polu WARIANT planowano odnotowywać dwa rodzaje wariantów: obcojęzyczne, tzn. postać graficzną nazwy w języku oryginalnym (a więc np. dla nazwy *Wiedeń* miała to być postać *Wien*, dla *Monachium — München*), wariantem zaś ortograficznym miała być odmienna od ustalonej postać zapisana w tekstach polskich (w zachowanym fragmencie instrukcji podany jest przykład *Lublana — Lubljana*).

Wyrazy pochodne od nazwy (podawane tylko w wypadku nazw geograficznych), tj. tzw. nazwa mieszkańca i mieszkanki oraz derywowany przymiotnik w haśle opisującym daną nazwę miały być tylko odsyłaczami, kierującymi czytelnika do odrębnych haseł z pełną strukturą, odpowiednią dla hasła typu ZWYKŁE.

Brak jest natomiast pola zaplanowanego dla innych typów haseł w WSJP PAN, mianowicie pola Relacje semantyczne. Jego pominięcie wynika z przyjętego założenia, iż zjawiska takie jak synonimia, antonimia, sprzeczność czy hipeponimia dla nazw własnych są nierelevantne⁶.

Warto zwrócić uwagę, że instrukcja redakcyjna opracowania haseł typu NAZWA WŁASNA, przyjęta pod koniec 2008 roku (Instrukcja, 2008), zakładała przede wszystkim dość szczegółowy ich opis w zakresie semantyki i uwzględniania znaczeń bazowych, polisemii regularnej, onimów derywowanych i wreszcie — przesunięć metaforycznych. Zgodnie z zasadą przyjętą w całym słowniku miało być jedno hasło dla danego kształtu (orto)graficznego, w którego kolejnych podhasłach opisywano by:

1. Onim bazowy i jego znaczenia fundowane na zasadzie polisemii regularnej. W zakresie polisemii regularnej proponowano więc uwzględnianie w strukturze hasła przesunięć typu:

- ‘stolica państwa’ → ‘rząd tego państwa’ → ‘mieszkańcy tego miasta’;
- ‘miejsowość’ → ‘ludzie w niej mieszkający’;
- ‘instytucja’ → ‘miejsce’ → ‘osoby z tej instytucji’;

⁵ W istocie warianty notuje się także w innych typach haseł, ale pole to przy nazwach geograficznych ma zaplanowaną specyficzną strukturę wewnętrzną.

⁶ Można by się ewentualnie dopatrywać synonimiczności w takich parach, jak *Żywieckie — Żywiecczyzna*, czego jednak przy planowaniu struktury hasła nie wzięto pod uwagę. Nazwy regionów, takie jak *Żywiecczyzna*, na razie nie są zbyt licznie reprezentowane w słowniku. Warto by je uzupełnić w pierwszej kolejności, przede wszystkim ze względu na to, iż występują znacznie bardziej nieregularnie.

- ‘miejscowość’ → ‘instytucja’;
- ‘siedziba władzy’ → ‘przedstawiciele władzy: prezydent, rząd etc.’;
- ‘miejscowość’ → ‘spotkanie: dyplomatyczne, polityczne...’ → postanowienia traktatu, porozumienia...’;

2. Nazwy przeniesione, np. *Warszawa* jako marka samochodu.

Definicje (zwłaszcza w podhasłach opisujących onim bazowy) miały być rozczłonkowane i podawać liczne dane, które zwykło się w metaleksykografii nazywać encyklopedycznymi, a więc informować o położeniu danej miejscowości (kraj, region, województwo itp.). Planowano także w niektórych definicjach

[...] zawrzeć informacje o tych cechach desygnatu, które stały się następnie podstawą derywacji onomastycznej (zgodnie z mechanizmami metafory, metonimii czy specjalizacji i generalizacji), a więc byłaby to informacja o niereferencjalnej wartości nazw własnych (cechy charakteryzujące, oceniające, wartościujące, pośrednio wchodzące w skład kodu kulturowego, stereotypowy sposób postrzegania świata),

a jako przykład podano proponowaną definicję przyszłego hasła *Bizancjum*:

[...] kolonia grecka założona w VII w. p.n.e. na europejskim brzegu Bosforu; w 330 roku n.e. podniesiona przez cesarza Konstantyna do rangi miasta stołecznego imperium rzymskiego, później stolica cesarstwa bizantyjskiego; prężny ośrodek kulturalny; muzykę, literaturę i sztukę charakteryzował przepych, przeladowanie, bogactwo dekoracji i kolorystyki (Instrukcja, 2008).

Hasło nazwy własnej miało zawierać oczywiście składniki wspólne dla wszystkich typów hasel, opracowane na zasadach ogólnych, w szczególności paradygmaty fleksyjne (zaczepnięte ze „Słownika gramatycznego języka polskiego”), kolokacje i cytaty, informację normatywną (jeśli byłaby potrzebna), a także kwalifikację tematyczną.

Nazwy pochodne: mieszkańca/mieszkanki miasta/państwa oraz przymiotnik od nazwy geograficznej miały być z kolei uwzględniane pod warunkiem, że znajdzie się ich poświadczenie w korpusie, a opracowywane z pełną mikrostrukturą i w sposób zgodny z instrukcją dla wszystkich hasel rzeczownikowych lub przymiotnikowych.

Ambitne plany doczekały się jednak realizacji w niewielkim stopniu. Złożyło się na to kilka przyczyn. Przede wszystkim ogrom zadań związanych z opracowywaniem głównego zrębu hasel słownika odsunął na dalszy plan prace nad hasłami innych typów, zwłaszcza skrótów, skrótowców i nazw własnych (liczba tych ostatnich wyłonionych na podstawie list frekwencyjnych nie przekraczała 200 — wobec ogólnej liczby 15 tys. hasel do opracowania). Ważniejsze wszak okazało się to, że już przy pierwszych próbach opracowywania nazw własnych zaznaczył się problem nierealności pewnych założeń instrukcyjnych, przede wszystkim olbrzymiej redundancji, jaką do słownika wprowadziłoby systematyczne

uwzględnianie wszystkich znaczeń polisemicznie regularnych w każdym haśle, wyszukiwanie ich ilustracji materiałowej (przy bliższej analizie ujawniały się zresztą nowe, wcześniej niezauważone, jak np. przy nazwie kraju — ‘reprezentacja sportowa tego kraju’). Podobne problemy powstały przy opracowaniu tzw. nazw mieszkańców. Analiza materiału uświadomiła także istnienie przynajmniej dwóch znaczeń regularnie powtarzających się: ‘mieszkaniec’ i ‘sportowiec reprezentujący kraj/miasto’. Dodatkowa trudność powstała, gdy redaktorzy słownika uświadomili sobie, że określenie wyrazów typu *Polak*, *Niemiec*, *Słoweniec* jako „nazwy mieszkańców” jest nieco umowne. Dopiero na podstawie analizy kontekstu (czasem dość szerokiego) da się ustalić, czy w konkretnym ich użyciu chodzi o:

- mieszkańca danego kraju (który może, ale nie musi być jego obywatelem);
- jego obywatela (który może mieszkać gdzieś indziej);
- człowieka danej narodowości, ale mającego obywatelstwo i miejsce zamieszkania poza tym krajem.

Prawdziwym zaś problemem, wcześniej niezauważonym, okazało się uwzględnienie w hasłach przymiotników pochodnych od nazw geograficznych zasady obowiązującej dla wszystkich przymiotników relacyjnych, tzn. wyodrębniania (i materiałowej egzemplifikacji) ich szczegółowych znaczeń relacyjnych⁷.

Ostatecznie więc w sposób zbliżony do pierwotnie ustalonych reguł opracowano tylko kilka haseł: *Polska*, *Warszawa* i *Kraków* oraz pochodne od nich przymiotniki i nazwy mieszkańców. Dla innych toponimów przyjęto uproszczony sposób opracowania:

Forma hasłowa — zgodnie z zasadami ogólnymi.

Definicja — stosuje się definicję bardzo ogólną, typu: ‘państwo w Europie’, ‘stolica Francji’, ‘miasto w Polsce’, ‘szczyt górski w Tatrach’.

Odmiana — podaje się informację opartą na SGJP, tzn. pełny paradygmat odmiany i ewentualnie uwagi dodatkowe, zgodnie z zasadami przyjętymi dla całego słownika.

Pochodne — podaje się przymiotnik utworzony od danej nazwy oraz (w wypadku miast, państw i kontynentów) nazwę mieszkańca i mieszkanki. Źródłem tych informacji jest zasadniczo WSPP PWN. W wypadku przymiotników jako źródło pomocnicze, z którym konfrontujemy nasze ustalenia, traktowany jest *Wykaz urzędowych nazw miejscowości i ich części*, dostępny w Internecie.

Kwalifikacja tematyczna — na zasadach ogólnych.

Informacja normatywna i Noty o użyciu — w miarę potrzeby, na zasadach ogólnych.

Frazeologizmy, jeśli występują, są wykazane przy tych hasłach także na zasadach ogólnych i tworzą osobne artykuły słownikowe.

(Żmigrodzki i in., 2018, s. 185–186)

Jak widać, w hasłach tych brakuje planowanej wcześniej ilustracji materiałowej i informacji etymologicznej, a także chronologizacji, nie uwzględniono też

⁷ Od tego ambitnego, ale niezwykle trudnego do realizacji postulatu odstąpiono w całym słowniku po rozpoczęciu drugiego okresu jego opracowywania w 2013 roku.

rozbudowanej polisemii i tzw. nazw przeniesionych. Występuje w nich za to składnik, którego próżno szukać w większych słownikach nazw własnych, mianowicie informacja fleksyjna w formie pełnego paradygmatu odmiany. Podobnie ograniczony zasób informacji znalazł się w hasłach opisujących jednostki pochodne od nazw geograficznych. Podaje się tutaj definicję w uogólnionej postaci ('nazwa osobowa od XXXX'; 'żeńska nazwa osobowa⁸ od XXXX'; 'przymiotnik od XXXX', gdzie XXXX jest nazwą kraju, miasta, regionu itp.), paradygmat fleksyjny, przypisanie do klasyfikacji tematycznej i linkuje się frazeologizmy (które, jak wiadomo, w WSJP PAN są opisywane w odrębnych, samodzielnych hasłach). Liczba hasel reprezentujących typ NAZWA WŁASNA w WSJP PAN, mimo uzupełnień w latach kolejnych, jest nadal skromna i wynosi poniżej tysiąca, mniej więcej dwa i pół raza tyle jest hasel opisujących pochodne nazwy osobowe i przymiotniki.

Jest jeszcze jedna grupa nazw geograficznych, którą się uwzględnić w WSJP PAN, a mianowicie nazwy regionów pochodne od nazw ich głównych miast, a może raczej od przymiotników od tychże nazw pochodnych, tzn. *Białostockie*, *Kieleckie*, *Zamojskie* itd. Nazwy te odnoszą się do regionów ukształtowanych historycznie lub kulturowo, nie zawsze i niekoniecznie tożsamy z jednostkami administracyjnymi. Współcześnie jednak powszechne jest ich utożsamianie z obecnymi powiatami lub województwami (por. Sagan-Bielawa, 2017), wobec czego zdarzają się w tekstach użycia typu *Śląskie*, w *Śląskiem*, *Małopolskie*, w *Małopolskiem*. Zamieszczenie tej grupy hasel w WSJP PAN ma w związku z tym nie tylko funkcję rejestracyjną, ale także służy informacji o znaczeniu i użyciu tradycyjnie funkcjonujących (i chyba wychodzących ze świadomości Polaków, o czym świadczy ich „nakładanie się” z nazwami województw) nazw. Są one notowane w słowniku tylko pod warunkiem istnienia dokumentacji korpusowej dla form narzędnika/miejscownika na *-em*. Struktura tych hasel różni się od struktury przymiotników od nazw miejscowych jednym elementem, mianowicie podaje się tutaj poświadczenie cytatywne zawierające właśnie tę wskazaną wyżej formę.

Większość nazw własnych obecnie uwzględnionych w WSJP PAN to nazwy geograficzne. Są też jednak i inne. Na pierwotnej liście hasel znalazły się bowiem także nazwy samochodów, np. *Opel/opel*, *Warszawa/warszawa*, *Skoda/skoda*. Hasła te zostały opracowane podwójnie, aby zilustrować obowiązującą regułę ortograficzną, głoszącą, że wyrazy takie należy zapisywać od wielkiej litery, gdy oznaczają firmę lub markę produktu, od małej zaś, gdy odnoszą się do pojedynczego obiektu, np. samochodu tej marki (por. Zasady pisowni PWN, 2021, reguły 18.31. i 20.10). Liczba takich hasel jest niewielka i nie są notowane systematycznie.

⁸ Definicje te przyjęto (zamiast 'mieszkaniec', 'mieszkanka'), aby uniknąć problemów z możliwością różnych odniesień tych wyrazów, o których była mowa wcześniej.

Poza nazwami samochodów obejmują one nazwy homonimiczne z wyrazami pospolitymi, jak np. *junak/Junak*, *kret/Kret* czy *boss/Boss*.

Autorzy WSJP PAN kategorię wyrazów „pochodnych od nazw własnych” traktują, jak wskazano wyżej, stosunkowo wąsko. W pracach onomastycznych granice tej kategorii są rozszerzane na liczne grupy wyrażań, które, oczywiście, znajdują swoje miejsce wśród haseł WSJP PAN. Zaliczyć tutaj należy:

- rzeczowniki typu *amerykanka*, *niemiec*, *anglik*, *francuz*, homonimiczne z nazwami mieszkańców/mieszkanek, mające różne, mniej lub bardziej zleksykalizowane znaczenia (np. *francuz* — 1. ‘bulka francuska’, 2. ‘warkocz pleciony w taki sposób, że przy każdym przepleceniu pasma włosów dokłada się po jednym kolejnym pasmie naprzemiennie z lewej i prawej strony głowy’, 3. ‘klucz francuski’, 4. ‘samochód wyprodukowany we Francji’, 5. ‘język francuski jako przedmiot w szkole’, 6. ‘stosunek oralny polegający na stymulowaniu mężczyzny przez kobietę’);

- eponimy typu *volt*, *gierkówka*, *bojkot* (w których opisie fundująca je nazwa osobowa pojawia się w zakładce POCHODZENIE, przy czym wskazane jest tylko imię, nazwisko, daty życia i śmierci oraz jednozdaniowa charakterystyka danej osoby, istotna dla znaczenia hasła eponimicznego, np. w haśle *gierkówka*: *Od nazwiska: Edward Gierek (1913–2001), działacz polityczny, I sekretarz KC PZPR w latach 1970–1980*);

- frazeologizmy z nazwą własną jako jednym z członów (np.: *Anglik z Kołomyi*, *choroba Heinego-Medina*, *na Berdyczów*);

- peryfrazy odnoszące się do obiektów geograficznych, takie jak *Kraj Kwitnącej Wiśni*, *Stary Kontynent*;

- nazwy prądów myślowych, literackich, doktryn filozoficznych i politycznych pochodne od nazwisk, np.: *bajronizm*, *chomeinizm*, *epikureizm*;

- nazwy świąt typu *Wielkanoc*, *Boże Narodzenie*, *Święto Namiotów*;

- nazwy planet i innych ciał niebieskich oraz znaków zodiaku;

- skrótowce będące nazwami własnymi, zarówno państw, np. *USA* czy *ZSRR*, jak i innych obiektów, np.: *AK*, *AL*, *CRZZ*, *FAMA*, *GOPR*.

Oprócz nazw astronomicznych nie są jednak te hasła gromadzone w sposób systematyczny, uwzględniane są ze względu na frekwencję korpusową, na związek z innymi opracowywanymi hasłami (np. *Święto Namiotów* ze względu na to, że pojawia się w materiale odnalezionym podczas prac nad hasłem *święto*). Czasem też jest tak, że wystąpienie w obrębie jednostki nieciągłej albo pochodnej od nazwy własnej staje się powodem do uwzględnienia w słowniku również nazwy własnej jako takiej. Na przykład nazwa miejscowa *Kołomyja* została wprowadzona ze względu na jej obecność w haśle *Anglik z Kołomyi*, a nazwa miejscowa *Targowica* — ze względu na związek motywacyjny z rzeczownikiem *targowica* (‘konfederacja targowicka; działanie uznane przez mówiącego za zdradę

narodową, polegającą na współpracy z wrogami Polski’) oraz *targowiczanie* (‘członek konfederacji targowickiej’; ‘zdrajca’; ‘nazwa osobowa od: Targowica’).

W pracach nad WSJP PAN nie planowano i nie planuje się zamieszczania haseł opisujących imiona czy tym bardziej nazwiska, choć zdarza się, że czytelnicy kierują pod adresem redakcji słownika tego rodzaju postulaty. Opracowano natomiast w ostatnim czasie kilka rzeczowników tożsamych formalnie z bazowymi imionami, które są wartościującymi nazwami osób ze względu na ich (rzeczywiste bądź przypisywane przez mówiącego) cechy umysłowe albo charakterologiczne, takie jak *Janusz*, *Grażyna*, *Seba*, *Dżesika/Jessica*⁹. W polu POCHODZENIE wymienia się imię jako źródło tych nazw, nie prowadzi się jednak dalszych dociekań, dlaczego np. mężczyzna o określonych cechach bywa nazywany Januszem. Nie zamieszcza się również osobnego hasła opisującego te imiona ani dodatkowego znaczenia ‘imię’. Na to ostatnie rozwiązanie zdecydowano się po dłuższym zastanowieniu i decyzji, aby jednak nie naruszać ogólnych zasad doboru haseł w słowniku.

PODSUMOWANIE I PERSPEKTYWY

Podsumowując powyższe rozważania, stwierdzić wypada, że stan uwzględnienia nazw własnych w WSJP PAN po kilkunastu latach pracy nad nim nie jest zadowalający ani pod względem liczby, ani też (tym bardziej) stopnia dokładności opracowania. Złożyły się na to różne czynniki. Przede wszystkim zauważyć należy, iż zaplanowany na początku projektu sposób ujęcia w słowniku tych nazw, zwłaszcza miejscowych, był zbyt ambitny i jego realizacja przerosła możliwości zespołu. Nie bez znaczenia okazał się także ogrom materiału, który potencjalnie należałoby opracować oraz — jednak — ciężar tradycji eliminującej ze słowników ogólnych materiał nazewniczy, a przynajmniej odsuwający go na daleki plan.

⁹ Zapis tych wyrazów od wielkiej litery w niniejszym artykule wynika z chęci zachowania zgodności z zapisem odpowiednich form hasłowych w WSJP. Tam zaś stosuje się zasadę uwzględniania postaci graficznej najczęściej używanej w dostępnych autorom materiałach tekstowych. W tekstach (wyjąwszy teksty z forów czy innych dyskusji internetowych, kiedy to użytkownicy zupełnie nie stosują się do żadnych reguł ortograficznych) zdecydowanie przeważa zapis tych wyrażen od wielkiej litery. Nie oznacza to bynajmniej, iżby autorzy słownika uważali te wyrażenia — w znaczeniach, o które chodzi — za nazwy własne. O ile bowiem rzeczywiście obowiązuje generalna zasada, że nazwy własne zapisuje się od wielkiej litery, o tyle nie można uznać za prawdziwą zależność odwrotnej — że to, co zapisuje się wielką literą, jest nazwą własną. Stosowanie wielkiej litery jest w polskiej ortografii uwarunkowane konwencją. Na przykład nazwy osób utworzone od nazwy miast nakazuje się pisać od małej litery, a od nazw państw — od wielkiej. Nie jest to podyktowane żadną różnicą istoty ani statusu tych grup wyrazów czy ich miejsca w systemie językowym [powyższy przypis dodaję w związku z wątpliwościami jednego z recenzentów wydawniczych].

O perspektywach opisu nazw własnych w WSJP PAN dość trudno w tej chwili mówić ze względu na niepewną przyszłość całego słownika. W grudniu 2021 roku dobiega końca trzeci okres finansowania prac w ramach grantu ministerialnego, dalsza przyszłość finansowa (i w konsekwencji także organizacyjna) jest niejasna. Niezależnie wszak od tych kwestii finansowo-organizacyjnych warto się zastanowić, w jakim kierunku opis nazw własnych (w takim zakresie, jaki zarysowano w tym artykule) w WSJP PAN powinien zmierzać. Naturalnym sposobem rozszerzania siatki nazw geograficznych byłaby ekscerpca korpusowa, jednak NKJP nie jest w tej dziedzinie najlepszym źródłem, gdyż dużą frekwencję mają w nim nazwy nawet bardzo małych miejscowości wymieniane w tekstach podających wyniki rozgrywek sportowych. Często nie są to nazwy występujące równie licznie w ogólnej masie tekstów polskich (np. onim *Nieciecza* ma w NKJP ponaddwukrotnie większą frekwencję niż *Łomża*, gdyż w tej wsi w województwie małopolskim znajduje się znany klub piłki nożnej występujący w rozgrywkach krajowych i jego właśnie dotyczą niemal wszystkie cytaty). Raczej więc należałoby kompletować siatkę przez ekscerpce innych źródeł, np. wykazu miast w Polsce¹⁰, i podobnie uzupełniać siatkę innych nazw geograficznych z grup, które już są obecne w WSJP PAN (np. nazwy szczytów górskich, rzek, regionów). Co do zakresu informacji zamieszczanych w hasłach opisujących nazwy własne, to chyba nie będzie możliwości jego poszerzenia, zwłaszcza że istnieją specjalistyczne leksykony nazw miejscowych (a także hydronimów czy nazwisk), które podają informację bardzo szczegółową¹¹. Może jedynie warto byłoby hasła w WSJP PAN wzbogacić o informacje etymologiczne, na pewno tam, gdzie pochodzenie nazwy geograficznej jest jednoznacznie ustalone. I w tym wypadku jednak WSJP PAN nie powinien zastępować specjalistycznych słowników etymologicznych i toponomastycznych.

Należałoby zgodzić się z przytoczoną na początku opinią K. Rymuta, że słownik ogólny nie jest dobrym miejscem dla notowania nazw własnych. Z drugiej jednak strony twórcy koncepcji WSJP PAN od samego początku zapowiadali, że słownik ten ma objąć „w zasadzie wszystkie jednostki leksykalne języka polskiego”. Są wszak nimi i nazwy własne, może zatem kwestia ich notowania w słowniku lub też dołączenia do WSJP PAN (w sposób informatyczny, przez linkowanie) materiału z jakiegoś kompetentnie opracowanego leksykonu onimów byłaby warta rozważenia.

¹⁰ Według stanu na koniec 2020 roku jest ich 954, zob. <https://www.polskawliczbach.pl/Miasta/> (dostęp: 2 VIII 2021).

¹¹ Idzie przykładowo o takie publikacje, jak „Nazwy miejscowe Polski” (NMPol), „Elektroniczny słownik hydronimów Polski” (ESHP) czy „Internetowy słownik nazwisk w Polsce” (ISNP), by wymienić tylko najnowsze opracowania o charakterze naukowym.

LITERATURA

- Cieślukowa, A. (1993). *Leksykografia nazw własnych a leksykografia nazw pospoliczych* [Lexicography of proper names vs. lexicography of common names]. W: W. Lubaś i F. Sowa (red.), *Wokół słownika współczesnego języka polskiego. Cz. III. Zakres selekcji i informacji* [Around a Dictionary of Contemporary Polish. Vol. III. The Scope of Selection and Information] (s. 23–31). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Dereń, B. (2005). *Pochodne nazw własnych w słowniku i tekście* [Derivatives of Proper Names in Dictionary and Text]. Opole: Wydawnictwo UO.
- Dubisz, S. (2003). *Słownik i słownictwo* [Dictionary and vocabulary]. W: S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego* [Universal Dictionary of Polish] (t. 1, s. IX–XCI). Warszawa: PWN.
- Dunaj, B., Przybylska, R. i Żmigrodzki, P. (2006). *Zarys koncepcji wielkiego słownika języka polskiego* [An outline of the concept of the great dictionary of Polish]. *Polonica*, 26–27, 5–16.
- ESHPI = *Elektroniczny słownik hydronimów Polski* [Electronic Dictionary of Hydronyms in Poland]. Instytut Języka Polskiego PAN. <https://eshp.ijp.pan.pl/>
- Instrukcja (2008). *Instrukcja ogólna WSJP* (wersja druga z 20 X 2008) [General Instruction of the Great Dictionary of Polish]. (Tekst elektroniczny do użytku wewnętrznego zespołu WSJP PAN).
- Kowalik, K. (2008). *Pochodne nazw własnych w słownikach ogólnych współczesnej polszczyzny* [Derivatives of proper names in general dictionaries of contemporary Polish]. W: P. Żmigrodzki i R. Przybylska (red.), *Nowe studia leksykograficzne* [New Lexicographical Studies] (t. 2, s. 191–202). Kraków: Lexis.
- ISNP = *Internetowy słownik nazwisk w Polsce* [The Internet Dictionary of Polish Surnames]. Instytut Języka Polskiego PAN. <https://nazwiska.ijp.pan.pl/>
- NKJP = *Narodowy Korpus Języka Polskiego* [National Corpus of the Polish Language]. <http://nkjp.pl/>
- NMPol = Rymut, K. i in. (red.). (1996–2018). *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] (t. 1–15). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Rymut, K. (1988). *Nazwy własne w słowniku współczesnego języka polskiego* [Proper names in a dictionary of contemporary Polish]. W: W. Lubaś (red.), *Wokół słownika współczesnego języka polskiego. Materiały konferencji w Paszówce 26–28 XI 1986 r.* [Around the Dictionary of Contemporary Polish. Proceedings from the Conference in Paszówka, November 26–28, 1986] (s. 117–123). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sagan-Bielawa, M. (2017). *Nazwy województw wśród nazw własnych: funkcja, struktura, wariantywność* [Names of voivodeships among proper names: function, structure, variability]. *Język Polski*, 97(2), 72–84.
- WSJP PAN = *Wielki słownik języka polskiego PAN* [Polish Academy of Sciences Great Dictionary of Polish]. <https://wsjp.pl/>
- Zasady pisowni PWN (2021). *Zasady pisowni i interpunkcji* [Principles of Spelling and Punctuation]. <https://sjp.pwn.pl/zasady/> (dostęp: 31.03.2021).
- Żmigrodzki, P., Bańko M., Dunaj, B. i Przybylska, R. (2007). *Koncepcja Wielkiego słownika języka polskiego — przybliżenie drugie* [The concept of the Great Dictionary of Polish — second presentation]. W: P. Żmigrodzki i R. Przybylska (red.), *Nowe studia leksykograficzne* [New Lexicographical Studies] (s. 9–21). Kraków: Lexis.
- Żmigrodzki, P., Bańko, M., Batko-Tokarz, B., Bobrowski, J., Czelakowska, A., Grochowski, M., Waniakowa J. i Węgrzynek, K. (red.). (2018). *Wielki słownik języka polskiego PAN. Geniza, koncepcja, zasady opracowania* [Polish Academy of Sciences Great Dictionary of Polish. Genesis, Concept, Principles of Development]. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

SUMMARY

PROPER NAMES AND THEIR DERIVATIVES
IN THE “POLISH ACADEMY OF SCIENCES GREAT DICTIONARY OF POLISH”.
THE PLANS, THE PRESENT STATE AND THE PROSPECTS FOR THE FUTURE

The article discusses problems related to proper name entries in the “Polish Academy of Sciences Great Dictionary of Polish”. The dictionary has been under construction since 2007 and is available at the following URL: <http://wsjp.pl>. The first part of the text is devoted to the issue of reasonableness of including proper names in general dictionaries. Critical opinions on the issue raised in the past are recalled and discussed. What follows is a presentation on how the description of proper names, especially geographical names and their derivatives, was envisaged in the early stages of works on the aforementioned dictionary. This vision is then compared with the actual state of the dictionary as of 2020. In the final part, further prospects of describing proper names in the “Polish Academy of Sciences Great Dictionary of Polish” are presented.

Keywords: “PAS Great Dictionary of Polish”, general dictionaries of Polish, macro- and micro-structure of the dictionary